

Įvadas

Tradiciniais tapusių dailės ir kitų kultūros reiškinių pradžia neretai skendi istorijos ūkanose. Tačiau, padėjus pastangų, jas galima išsklaidyti, atsekti siužeto, papročio ar nuostatos pradžią ir tolesnį kelią, nustatyti svarbiausias ypatybes ir niuansus. Ši knyga yra autorės tyrinėjimų, siekiant atsekti vieną tokių ilgą, bet šakotą kelią, rezultatas. Leidinys skirtas, atrodytų, siauram, tačiau daugeliu aspektų svarbiam dailės, religinio gyvenimo ir etninės kultūros reiškiniui. Jo materialiai išraiška yra gausiai išlikę tam tikros ikonografijos Jėzaus Kristaus atvaizdai, o nemateriali – su šiais atvaizdais susijusios pamaldumo Išganytojų tradicijos.

Aptariamieji Išganytojų atvaizdai – Lietuvoje jau ketvirtas šimtmetis kuriamos skulptūros, paveikslai, raižiniai ir kitokie dailės objektai, kuriems yra prigijęs Jėzaus Nazariečio (Jėzaus iš Nazareto, Jėzaus Nazaretiečio ir pan.) pavadinimas. Tokie bibliniu Mesijo vardu vadinami vienos kilmės kūriniai sudaro gausią Lietuvos katalikiškos profesionalios dailės ir tautodailės paveldo dalį ir vis dar pasipildo naujais pavyzdžiais. Šią Jėzaus Kristaus atvaizdų grupę sąlyginai galima įvardyti ir savitu ikonografiniu tipu, ir atskiru siužetu. Visų pirmavaizdis – stebuklingoji Jėzaus Nazariečio (Išpirktojo) statula iš buv. trinitorių bažnyčios Madride. Lietuvoje itin išgarsėjo to paties ordino bažnyčioje Vilniuje, Antakalnyje, buvusi jos kopija. Kaip paprastai nutinka stebuklingiesiems atvaizdams, vilniškei statulai prigijo „rezidavimo“ vietovardį apimančias unikalus pavadinimas (vardas) „Antakalnio

Jėzus“. Jo kopijos ir kitokios kartotės pasklido po buvusią Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Kurtos ir kelių garsių antakalniškio atvaizdo analogų ir kopijų kartotės. Pamažu „Jėzus Nazaretis“ tapo Lietuvoje pamėgtu kenčiančio Išganytojo atvaizdu.

Šią bendra kilme susietų kūrinių grupę Lietuvoje kompleksiskai imta tyrinėti tik XX a. pab., kai to ėmėsi autorė. Tiesa, liaudies menininkų sukurti Jėzaus Nazariečio atvaizdai vertinami nuo XX a. tarpukario. Imta pastebėti, kad tai vienas labiausiai tautodailėje pamėgtų Išganytojų siužetų. Paulius Galaunė 1930 m. nurodė ir jo pirmavaizdį – dėl stebuklų visoje Lietuvoje garsią antakalniškę Jėzaus statulą, o vėliau savo parengtuose liaudies meno albumuose pirmasis publikavo gana daug iš įvairių Lietuvos muziejų atrinktų Jėzaus Nazariečio skulptūrų, kelis raižinius ir paveikslus¹.

Atgimimo ir dabartinės Lietuvos Respublikos laikotarpiu senųjų ir naujųjų šio siužeto pavyzdžių rodoma įvairiose, dažniausiai sakralinės dailės ir liaudies meno parodose, jų padaugėjo nuolatinėse muziejų ekspozicijose, publikuojama kataloguose, autoriniuose kūrėjų ir kolekcininkų rinkinių albumuose, įžengus į XXI a. – ir interneto svetainėse. Bet didesnė aptariamųjų kūrinių santalka publikuota tik nemažą jų kolekciją turinčio Telšių muziejaus „Alka“ liaudies skulptūros albume, kitur galima

¹ P. Galaunė, 1930, p. 176; *Lietuvių liaudies menas*, 1963; 1965; 1967.

pamatyti po vieną ar kelis. Apibendrinti ir paprastai tik keliomis iliustracijomis palydėti yra Alės Počiulpaitės, Marijos Kuodienės, Skaidrės Urbonienės ir kitų šiuolaikinių Lietuvos menotyrininkų platesnės temos publikacijose paskelbti tekstai apie Jėzaus Nazariečio siužetą.

Antakalnio Jėzaus atvaizdą, jo kultą ir kartotes istorinėje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir dabarties Lietuvoje jau trečias dešimtmetis tyrinėja autorė. Bet jos apžvalginiai, tam tikram laikotarpiui, atvaizdų grupei ar kūriniai skirti straipsniai pasklidę laike ir dažniausiai tik specialistams skirtoje mokslo spaudoje. Ir jie skurdžiai iliustruoti. Tad išsamaus ir panoraminio vaizdo vis trūko. Šį trūkumą gerokai užpildė vien šiam atvaizdai skirta per tris šimtus iliustracijų turinti autorės 2017 m. išleista mokslo monografija „Antakalnio Jėzus ir kiti stebuklingojo Jėzaus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje“². Teorinio pobūdžio leidinyje daugiausia dėmesio skirta nagrinėjamo atvaizdo paplitimo ir funkcionavimo bažnytinėje LDK kultūroje aspektams, tipologijai. Jame aptariama didelė, pirminė ir labai svarbi bažnyčioms sukurtų Jėzaus Nazariečio atvaizdų grupė. Tad vien ji, sudalyta į pogrupius, nuosekliai ir iliustruojama, dar pridėdant šventovių aplinkos objektų ir grafikos pavyzdžių. Iliustracijos sudėliotos taip, kad būtų galima pastebėti kūrinių tipologinius ypatumus, stiliaus, ikonografijos raidą, tarpusavio sąveikas, bet komentarų šalia vaizdų nėra. Iš kūrinių nuodugnai teanalizuojama pati trinitorių Antakalnio Jėzaus skulptūra, kitų atvaizdų aptariamos tik knygos teiginius iliustruojančios ar pagrindžiančios ypatybės.

Bažnytinio paveldo muziejuje 2019 m. gegužės 23 – rugsėjo 14 d. įvykusi šios knygos autorės kuruota paroda „Ispanijoje užgimęs, Antakalnyje pamiltas: Jėzaus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje“ jau atskleidė Jėzaus Nazariečio

atvaizdų Lietuvoje panoramą ir šio siužeto raidą XVIII–XXI a. pradžioje, pademonstravo pertekimo įvairovę ir parodė svarbą ne tik tautodailės, bet ir visos senosios dailės ar etnokultūros kontekstuose. Šio siužeto kūriniais skirta tokio kompleksinio pobūdžio paroda buvo pirma Lietuvoje, o analogų jai nežinoma buvus ir kitur. Iš ekspozicijų, surengtų vieno siužeto kūriniais parodyti, ji išsiskiria apimtimi, tipologine kūrinių ir problematikos įvairove, naujausio periodo darbų įtraukimu. Taip pat nemažoje 2015 metų parodoje Bažnytinio paveldo muziejuje „Susimąstęs Kristus: nuo religinio atvaizdo iki tautos simbolio Rūpintojėlio“ (kuratorė Gabija Surdokaitė-Vitienė), kurioje eksponuoti iš visos Lietuvos surinkti kūriniai, pagal pastarojo siužeto sklaidos mūsų šalyje specifiką, rodyta beveik vien skulptūra, apsiribota procesais iki 1940 metų. O išpūdingų šv. Kazimiero jubilėjaus proga Lietuvos nacionalinio muziejaus ir Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus surengtų parodų negalima lyginti, nes jas sieja vienas vaizduojamas asmuo, o ne vienas siužetas.

Pristatoma knyga pratęsia tiriamąjį ir apibendrinamąjį darbą, autorės atliktą rengiant parodą. Savo struktūra – pristatomų kūrinių dalijimu į kelias grupes ir kūrinių vaizdais albuminėse dalyse – leidinys atkartoja parodą, bet turi ir savaiminę vertę. Nors identišką, kūrinių sugretinimo niuansus pajusti leidžiančios jos atmosferos, eksponatų vaizdus sudėjus į knygą, nepakartosi, leidinio vertė kita, leidžianti apčiuopti naujus saitų, atrasti kitų prasmų. Parodos dalių anotacijos knygoje pakeistos studiją sudarančiu šių dalių ir jų problematikos aptarimu. Albuminėje knygos dalyje objektų vaizdus lydi ne tik kūrinių metrikos, bet ir jų meninę raišką, ikonografiją, istoriją ir kitus kontekstus pristatančios mikrostudijos ar paprastesni tekstai. Kai kas pakeista ir dalių, ir kūrinių juose dėliojimo tvarkos požiūriu.

² R. Stankevičienė, 2017.

Dvi pirmosios nedidelės apimties parodos dalys („Trinitoriškasis Jėzaus Nazariečio atvaizdas ir jo kilmė“ ir „Stebuklingoji Antakalnio Jėzaus skulptūra“) knygoje jungiamos į bendrą pirmą dalį („Nuo Madrido iki Vilniaus: Antakalnio Jėzaus skulptūra, jos kilmė ir istorija“). Joje pristatomas ir Antakalnio Jėzaus pirmavaizdis, ir pats šis atvaizdas, jo sukūrimo bei istorijos aplinkybės. Kitos keturios knygos dalys atitinka parodos dalis, tik jose kūriniai dar suskirstyti į grupes ir rikiuoti pagal chronologiją ir tipologiją (nebežiūrint ekspozicinių efektų).

Antroje dalyje – „Antakalnio Jėzaus (Jėzaus Nazariečio) atvaizdai Lietuvos bažnyčiose“ – publikuojama Antakalnio Jėzaus kartočių bažnyčiose ir koplyčiose grupė: rengiamosios ir įprastos formos statulos, paveikslai, procesijų reikmenys arba atvaizdai iš jų. Ši plačiausią laiko skalę apimanti dalis išpūdingiausia dėl kūrinių rūšių, stilių ir kitokios įvairovės, kelių itin meniškų kūrinių. Ji užbaigiama poros garsių rengiamųjų Jėzaus Nazariečio statulų, kurios pačios parodoje neeksponuotos, jų rengimo istoriją pristatančiu straipsniu ir šių statulų tunikų grupe.

Trečioje dalyje – „Po Lietuvos debesimis: Jėzus Nazarietis šalia gyvųjų ir mirusiųjų“ – pristatoma daugiausiai kūrinių. Tai liaudiškosios skulptūros pavyzdžiai, buvę tradicinės kryždirbystės paminkluose, kurie stovėjo gyvenvietėse, sodybose, kapinėse, prie kelių ir kitose vietose. Pirmame dalies skyriuje pateikiamos skulptūros su jų aplinkos elementais, jų vaizdu dar *in situ* arba jų paminklų nuotraukomis. Toliau rikuojamos su istoriniais dailės stiliais galimos susaistyti, po to – pagal regionus sugrupuotos ir galop – įvairenybių skyrių sudarančios Jėzaus Nazariečio skulptūros.

Ketvirtoje dalyje – „Arti akių ir širdies: privataus maldingumo objektai“ – ne itin gausūs (asmeniniai daiktai prasčiau išlieka), bet gana įvairūs kamerinio pobūdžio eksponatai: devo-

ciniai paveikslėliai, knygos, namams skirti Jėzaus Nazariečio atvaizdai, religiniai medaliukai.

Penktoje dalyje – „Tradicijos ir permainos: Jėzaus Nazariečio atvaizdas Nepriklausomos Lietuvos šimtmečio perspektyvoje“ – pastarojo šimtmečio tautodailininkų ir profesionalių dailininkų kūriniai, atspindintys šių dviejų dailės gijų tarpusavio sąveikas, jų kitimą, Jėzaus Nazariečio siužeto interpretacijas nūdienos mene. Šios dalies kūrinių taip pat negausu, tačiau fragmentišką jos vaizdą papildoma lydinčiame tekste įterpta medžiaga ir Liudo Truikio interpretacijų skyrių pradedantis iliustruotas straipsnis.

Iš septyniolikos Lietuvos bažnyčių, penkiolikos muziejų ir bibliotekų, dešimties privačių asmenų į vieną persiliejančią Bažnytinio paveldo muziejaus rūsių erdvę „sukeliavę“ įvairaus laiko, paskirties, dydžio, meninio lygio, tačiau giminiski atvaizdai sukūrė sodrų dvasinį lauką. Pasak parodą „Naujajame Židinyje-Aiduose“ apžvelgusios Tojanos Račiūnaitės, jų visuma tarsi įsteigė „anksčiau nebūtą Antakalnio Jėzaus fenomeno erdvę, „santykių visumą“, o kartu su ja ir savitą priklausomybės provaizdžiui nulemtą atvaizdų buvimo būdą, kitą, lyg sustojusį jų sugretinimo ir apmąstymo laiką“³. Ji pastebėjo, kad tokio vaizdo negalima išvysti jokiaje bažnyčioje ar muziejaus saugykloje. Mažiausiai norėta, kad paroda primintų sakralios paskirties netekusių kūrinių podėlį. Nors dėl ribotų eksponavimo įrangos išteklių liaudiškąsias skulptūras teko išdėlioti tirštomis grupėmis (į „giraites“, kaip šios grupės buvo įvardytos parodos anotacijų tekste, šitaip figūras ir buvo sumanyta burti). Tad priverstinis sutankinimas tik dar ryškiau turėjo simbolizuoti kryždirbystės paminklų ir Jėzaus Nazariečio statulėlių juose gausą senajame šalies peizaže, kviesiti prieiti ir išžvalgyti, ko iš karto nematyti, kelti asociacijas su kryždirbystės statinėlių Lietuvoje

³ T. Račiūnaitė, 2019, Nr. 5, p. 38–41.

Indraja Kubilytė Bažnytinio paveldo muziejuje tvarko seniausią Šėtos bažnyčios Antakalnio Jėzaus skulptūros tuniką, R. Stankevičienės 2019 m. nuotr.

santalkomis (kapinėse, Kryžių kalne ir kitose šventose vietose). Ir parodoje buvo justi šventovės atmosfera. Tik panašu buvo ne į asketišką bažnyčią, o į daug „įmelstų“ meno vertybių per amžius prikaupusią, barokiškai gausią, puošnią, kontrastingą, kurioje atvaizdai, tarpusavyje ir su žiūrovu „bendraudami“, kuria įtraukiantį sakralų teatrą. Lietuvos katalikiškoje dailėje Jėzaus Nazariečio atvaizdų paveldas išsiskiria didele panašybės įvairove, nesibaigiančiu vaizdavimo schemų niuansavimu. Tad skliautuotose erdvėse su intervalais besikartojančios kūrinių sankaupos ir jose vis besikartojanti Išganytojo figūra, jos stotas, gestai, žvilgsnis, detalės panardino į ypatingos ritmikos erdvę, tarsi cikliškų ilgųjų maldų įsikūnijimą. Uždarant parodą autorė suprato, kad ilgėsis šio nepakartojamo vaizdo ir išgyvenimų jame. Rengiant parodą įamžinantį ir analitiniais tektais papildantį leidinį, jau išsiskirstę atvaizdai vėl mintyse rinkosi atgal, rikiavosi ir persirikiavo, uždavė mįslės, vienas jų leido išspręsti, kitas paliko neatsakytas.

Knygoje publikuojamų kūrinių vaizdų visuma ir tekstinė medžiaga parodo, kad Antakalnio Jėzaus pavyzdžiu kelis šimtmečius mūsų šalyje kuriamas Jėzaus Nazariečio atvaizdas yra reikšminga

Išganytojo paveikslo mūsų šalies sakralinėje (ir ne vien) dailėje dalis, svarbi ir religinių tradicijų, ir apskritai Lietuvos praeities kultūros pažinimui. Atvaizdų įvairovėje atsiskleidžia tipinės ir savitos meninės, ikonografinės, tipologinės jų ypatybės, paplitimo mastas, istorinė raida, iš dalies – ir pagerbimo tradicijas liudijantys ženklai.

Autorė viliasi, kad knyga bus patraukli ne tik specialistams, bet ir platesniam skaitytojų ratui ir padės jiems atrasti vieną įdomiausių, iš dalies egzotišką, iš dalies labai lietuvišką meninės kultūros reiškinį. Ja norima ne tik įamžinti praeities kūrėjų darbus, bet ir pagerbti dabarties menininkus, semiančius iš tradicijų aruodo, suteikti impulsų tolesnei aptariamojo siužeto plėtotei. Tikimasi, kad gausiai iliustruota ir įdomios informacijos teikianti knyga bus naudinga švietimo ir turizmo sričių darbuotojams, ypač tiems, kurie ras joje žinių ir jo vaizdų apie savo miesto ar krašto dailės paveldą.

Leidinio gale šio įvado ir dalis pristatančių tekstų plati santrauka, svarbiausi duomenys apie kūrinius bei kitų iliustracijų sąrašas pateikiami ir anglų kalba, tad knyga su Jėzaus Nazariečio atvaizdais Lietuvoje supažindins ir kitų šalių specialistus, dailės mėgėjus bei keliauninkus.

Apibendrinančiuose knygos tekstuose bibliografija ir pastabos, paaiškinimai pateikiami išnašose, albume-kataloge – po kūrinių metrikų, kai kur ir į kūrinių analizės tekstą įterptuose skliaustuose. Pagrindinėje knygos dalyje pateikiamos tik šaltinių ir literatūros santrumpos, jos išskleidžiamos priedų dalyje, bibliografijos skyriuje.

Lietuvos nacionalinio dailės, Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės, Pasvalio krašto ir Šiaulių „Aušros“ muziejai savo saugomus, šioje knygoje publikuojamus ir analizuojamus kūrinius publikuoja Lietuvos integralioje muziejų informacinėje sistemoje (LIMIS, prieiga internetu: <https://www.limis.lt>); kataloge, kūrinių bibliografijoje, tai nenurodoma.